

ARTUR KARPACZ
(UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI)

TYPARIUSZ PIECZĘTNY Z DAWNEGO KOŚCIOŁA
PW. ŚW. KATARZYNY ALEKSANDRYJSKIEJ W KRZESZOWIE
A PRZESTRZEŃ WIEJSKIEJ ŚWIĄTYNI

STRESZCZENIE

Tekst dotyczy problematyki tłoka pieczętnego z kościoła parafialnego w Krzeszowie koło Żywca. Szczęśliwie zachowany do dzisiejszych czasów typariusz, pochodzący najprawdopodobniej z drugiej połowy XVIII wieku, zawiera ryte przedstawienie św. Katarzyny Aleksandryjskiej, patronki dawnego kościoła filialnego w Krzeszowie. Autor poddaje analizie sam tłok w ujęciu kościelno-prawnym, semiotycznym oraz formalnym. Następnie szuka związków pomiędzy wyobrażeniem odcisniętym na pieczęciach wykonanych za pomocą wzmiankowanego typariusza (oraz kolejnych stempli tuszowych) a wezwaniem kościoła krzeszowskiego i ikonografią świętych patronów tej świątyni.

SŁOWA KLUCZOWE

Krzeszów, kościół, świątynia, św. Katarzyna, parafia, pieczęć, tłok, sfragistyka, wyobrażenie, symbol, legenda, księgi metrykalne, *patrocinium*, semiotyka, znak ikoniczny, święty patron

INFORMACJE O AUTORZE

Artur Karpacz
Zakład Nauk Pomocniczych Historii
Uniwersytet Jagielloński
artur.karpacz@gmail.com

WSTĘP

Badania nad sfragistyką kościelną od dawna cieszą się dużym zainteresowaniem wśród historyków, zwłaszcza kiedy spojrzymy na opracowania dotyczące pieczęci biskupich, kapitulnych i klasztornych¹. Niewątpliwie jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest bogactwo wyobrażeń występujących na pieczęciach, a co za tym idzie różnorodność programów ideowych, niekiedy kluczowych dla zrozumienia sytuacji społecznej, politycznej, a przede wszystkim religijnej danej epoki. Nieco inaczej na tym tle wyglądają badania nad pieczęciami parafialnymi, które przez długi czas były pomijane przez historyków ze względu na powszechną od lat sześćdziesiątych XX wieku opinię, że nie prezentują one żadnej wartości artystycznej i merytorycznej². Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero w ostatnich latach, wraz z ukazaniem się w 2004 roku tekstu

¹ Zob. E. Gigilewicz, *Pieczęcie biskupów warmińskich jako źródło heraldyczne*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 73–87; P. Jóźwiak, *Pieczęcie biskupów wrocławskich do 1376 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. Studia historyczno-prawne”, 264, 1999, s. 25–56; K. Łatak, *Średniowieczne pieczęcie klasztoru kanoników regularnych w Krakowie*, „Echa Przeszłości”, 3, 2002, s. 19–25; J. Oblak, *Pieczęcie kancelarii biskupiej i kapitulnej na Warmii*, „Rocznik Olsztyński”, 2, 1959, s. 119–134; J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie biskupów i kapituły wrocławskiej oraz ich symbolika*, [w:] *Religijność na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w czasach staropolskich*, red. A. Mietz, Włocławek 2003, s. 70–77; idem, *Średniowieczne pieczęcie prałatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 177–198; P. Pokora, *Herby na pieczęciach episkopatu doby jagiellońskiej (do końca XV wieku)*, [w:] *Pieczęcie herbowe. Herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 109–190; M. Starnawska, *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, op. cit., s. 89–119; P. Stróżyk, *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. 1)*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pałuk*, t. 4, red. M. A. Wyrwa, Poznań 2003, s. 179–202; idem, *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, [w:] *Pieczęcie herbowe. Herby na pieczęciach*, op. cit., s. 191–216; P. Wiszewski, *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII–I połowa XIX w.)*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 59–77; idem, *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII–I połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, op. cit., s. 11–29; L. Wójcik, *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna...*, op. cit., s. 43–58; idem, *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy środkowej*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405–415.

² *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 217.

Marcina Hlebionka³. Następnie kwestia ikonografii pieczęci administracji kościelnej regionu radomszczańskiego została podniesiona przez Pawła Wolnickiego⁴. Jednak największy przełom w badaniach nad poruszaną przeze mnie problematyką wnieśli prace Marka Adamczewskiego z 2006 i 2010 roku⁵. Zawierają one najobszerniejsze i najbardziej wnikliwe omówienia kwestii genezy pieczęci parafialnych i dekanalnych, a także błyskotliwe analizy i interpretacje wyobrażeń napieczętnych. Ponadto, pokazują różne metody badań tego tematu, łącząc sfragistykę z ikonografią i prawodawstwem kościelnym. Postulaty stawiane przez Adamczewskiego, dotyczące konieczności dalszych badań nad pieczęciami parafialnymi w różnych regionach Polski, częściowo doczekały się realizacji we wspólnym tekście Tomasza Kałuskiego i Ilony Matejko z 2012 roku⁶. Znajdziemy tam również nowatorskie spojrzenie metodologiczne na ikonografię pieczęci parafii wiejskich, znajdujących się poza granicami ówczesnej Rzeczypospolitej⁷.

PIECZĘĆ W SYSTEMIE SFRAGISTYCZNYM KOŚCIOŁÓW PARAFIALNYCH

Narodziny pieczęci parafialnych w Polsce ściśle wiążą się z zaleceniami prawa kanonicznego na temat uwierzytelniania dokumentów wychodzących z parafii⁸. Już na synodzie w Łęczycy w 1257 roku nakazano, aby plebani

³ M. Hlebionek, *W połowie drogi do herbu. Ze studiów nad pieczęciami gmin wyznaniowych na przełomie XVIII i XIX w.*, [w:] *Polska heraldyka kościelna...*, op. cit., s. 154–176.

⁴ P. Wolnicki, *Pieczęcie kancelarii kościelnych regionu radomszczańskiego w pierwszej połowie XIX stulecia*, „Nasza Przeszłość”, CVIII, 2007, s. 235–260.

⁵ M. Adamczewski, *Ikonografia pieczęci kościołów parafialnych dekanatu Szadkowskiego w wizytacjach kanonicznych z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Biuletyn Szadkowski”, VI, 2006, s. 69–109; idem, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej. Część 1. Pieczęcie władz kościelnych do połowy XX wieku*, Łódź 2010.

⁶ T. Kałuski, I. Matejko, *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiekanatu głogowskiego (XVIII–XX w.)*, [w:] *Wieś w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. A. Gut i P. Gut, Warszawa 2012, s. 149–172.

⁷ Por. E. Bünz, P. Kubin, *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarresiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, Bd. 50, 2004, s. 35–45; E. Bünz, *Spätmittelalterliche Pfarrei und Pfarresiegel*, [w:] *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung im Mittelalter*, hrsg. v. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 31–43.

⁸ Niewątpliwie miało to związek z pojawieniem się w połowie XII wieku pojęcia pieczęci autentycznej (*sigillum authenticum*), zatwierdzonej prawnie przez papieża Aleksandra III bullą *De fide instrumentorum* w 1166 roku – M. Hlebionek, *Standardy*

opatrywali wszelką korespondencję pieczęcią z nazwą kościoła, przy którym pełnią posługę⁹. Zapis synodu pomezańskiego z 1411 roku dodaje polecenie o umieszczaniu wyobrażeń świętych patronów świątyń w polu pieczęci¹⁰. Jednak w większości przypadków średniowieczne dokumenty parafialne były uwierzytelniane osobistymi herbowymi pieczęciami proboszczów¹¹. Zmieniły to dopiero postanowienia soboru trydenckiego (1545–1563), przyjęte przez polskie duchowieństwo w 1577 roku. Plebani zostali zobowiązani do prowadzenia dokumentacji parafialnej w formie ksiąg ochrzczonych (*Libri baptisatorum*), zaślubionych (*Libri copulatorum*) i zmarłych (*Libri mortuorum*)¹². Wykonywanie czynności urzędowych przez proboszczów wymusiło powstanie kancelarii parafialnych, które pełniąc funkcję urzędów, musiały posiadać własną pieczęć. Regulację dotyczącą poprawnego uwierzytelniania aktów opuszczających kancelarie przykościelne wydał arcybiskup gnieźnieński Władysław Łubieński (1759–1767) w połowie XVIII wieku. Nałożył on na plebanów i dziekanów obowiązek składania podpisów i odciskania pieczęci miejscowej świątyni oraz pieczęci dziekańskiej pod protokołami wizytacyjnymi¹³. Ponadto, zdolność proboszczów do poświadczania wypisów z metryk kościelnych wymagała posłużenia się uniwersalną pieczęcią gminy wyznaniowej, reprezentującą silniej pozycję parafii niż osobisty stempel plebana¹⁴.

międzynarodowe w archiwalnym opisie materiałów sfragistycznych. Przykład francuski i włoski, [w:] *Toruńskie konfrontacje archiwalne*, T. III. *Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją*, red. W. Chorążyczewski i A. Rosa, Toruń 2013, s. 220.

⁹ *Item statuimus, ut omnes ecclesiarum rectores teneantur habere sigilla sub nomine ecclesiarum suarum, ut litteras que ad eos diriguntur restituant sigillatas*. Zob. *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, Poznań 1877, nr 361; *Synody prowincjonalne oraz czynności Funkcjonariuszów Apostolskich w Polsce do r. 1357*, red. T. Gromnicki, Kraków 1885, s. 87.

¹⁰ J. Pakulski, *Średniowieczne pieczęcie...*, op. cit., 194–196.

¹¹ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 120.

¹² H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 278.

¹³ Z powodu reorganizacji dekanatów, zapoczątkowanej już na synodzie poznańskim w 1720 roku przez abpa Stanisława Szembeka, większość postanowień statutów dotyczyła dziekanów. Miejsce pracy kancelaryjnej dziekana nazwano wówczas urzędem (*officialis*), a dziekanów zobowiązano między innymi do pieczętowania ekstraktów z metryk kościelnych kierowanych do władz świeckich. – zob. M. Przybyłko, *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, „Prawo Kanoniczne”, 3, 1960, s. 120, 174–175; P. Wolnicki, op. cit., s. 242.

¹⁴ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 124.

PIECZĘĆ W UJĘCIU SEMIOTYCZNYM

Decyzję o wykonaniu pieczęci parafialnej podejmował zapewne sam proboszcz w oparciu o obowiązujące normy, określające treść legend otokowych i schemat wyobrażeń napieczętnych, opartych na dawno już ukształtowanej ikonografii świętych chrześcijańskich. Pierwsze przekazywały odbiorcy cenny komunikat o dysponencie tłoka – jego kategorii kościelno-prawnej (parafia, dekanat), zasięgu terytorialnym (parafia, dekanat, diecezja) i niekiedy *patrocinium* (święci patronowie kościołów, lokalni święci czy nawet święci diecezjalni)¹⁵. Pod kątem legend Marek Adamczewski dzieli pieczęcie parafialne z terenu Polski centralnej na kilka grup, zaznaczając jednocześnie, że mocno rozbudowane legendy były rzadkością¹⁶. Formułowano je raczej według prostych zasad, skupiając się przede wszystkim na identyfikacji właściciela pieczęci¹⁷. Obowiązującym językiem była nadal łacina, co wynikało z ciągłego używania jej w liturgii oraz w innych kancelariach kościelnych¹⁸.

Najważniejszym elementem komunikatu sfragistycznego było wyobrażenie napieczętnie, stanowiące główny nośnik treści ideowych. Jego funkcję należy wiązać z siłą przekazu wizualnego, który miał katechizować niepiśmiennych wiernych skuteczniej aniżeli liczne traktaty teologiczne¹⁹. Postrzegając te przedstawienia w kategorii znaku, wkraczamy na grunt semiotyki²⁰. W przypadku

¹⁵ Ibidem, s. 125.

¹⁶ Są to między innymi stemple napisowe, stemple z monogramami MARIA i IHS, pieczęcie przywołujące wezwanie kościoła parafialnego, pieczęcie wskazujące na świętych jako dysponentów tłoków, pieczęcie akcentujące patronat świętego nad lokalną społecznością, pieczęcie z imionami świętych w otoku lub w polu pieczętnym, pieczęcie identyfikujące dekanaty i granice diecezji czy pieczęcie polskojęzyczne (sic!) – ibidem, s. 124–134.

¹⁷ Z kolei moja dotychczasowa kwerenda pokazuje, że w diecezji krakowskiej pieczęcie parafialne zawierały zazwyczaj podwójną informację, określając związki świątyn z dekanatem i diecezją. Przykładem może być tutaj typariusz pieczętny z kościoła pw. św. Wincentego w Krakowie-Pleszowie z 1750 roku, z legendą: * SIGILL(UM) : ECCLE(SIAE) : PAR(OCHIA)L(IS) : PLESZOV(EN)S(SIS) : DECANAT(UM) : PROSOVIC(ENSIS) : DIO(ECESIS) : CRAC(OVIENSIS).

¹⁸ W odróżnieniu do kancelarii urzędów świeckich, w których coraz częściej pojawiał się język polski – zob. B. Kaczmarczyk, *Język polski w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI wieku*, Wrocław 2003.

¹⁹ Już św. Grzegorz Wielki (papież) pisał: „niechaj malarstwo zapełnia kościoły, aby ci którzy nie umieją czytać, mogli przynajmniej z murów poznać to, czego nie mogą dowiedzieć się z manuskryptów” – A. Brykczyński, *Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej*, Warszawa 1894, s. 12–13. Opinię tę możemy odnieść również do ikonografii pieczęci.

²⁰ Rozumianej tutaj według triadycznego podziału Charlesa W. Morrisa na elementy syntaktyczne (relacja między znakami), semantyczne (relacja między znakiem a jego

pieczęci parafialnych posługiwano się najczęściej uproszczonymi wizerunkami, odwołującymi się do świętych patronów kościołów bądź innych świętych w jakiś sposób związanych z danym miejscem (podwójne wezwanie, lokalny święty, patron dekanatu lub diecezji, kult cudownego obrazu bądź rzeźby etc.). Wydaje się, że było to naturalne rozwiązanie z religijnego i prawnego punktu widzenia²¹. Wyobrażenia te zawierają duży ładunek informacyjny, zwłaszcza w warstwie ikonicznej i symbolicznej. Pierwsza nawiązuje do sytuacji, w której znak wywołuje myśl o jakimś innym przedmiocie na zasadzie podobieństwa w wyglądzie²². Jeżeli swoje znaczenie zawdzięcza konwencji, bez której nie da się go odczytać, wtedy mówimy o znakach umownych²³. Zasadnicza różnica między nimi polega na tym, że znaki ikoniczne mogą reprezentować tylko przedmioty postrzegalne zmysłowo, podczas gdy znaki umowne odnoszą się do wszelkiej materii²⁴. Co więcej, pełnią one trojaką funkcję: reprezentacyjną (prezentują przedmiot inny niż on sam), komunikatywną (wywołują myśl o tym przedmiocie) oraz ekspresyjną (wyrażają zamiśl swojego twórcy, jeżeli zostały wytworzone przez osobę żyjącą)²⁵. W kontekście niniejszych rozważań wszystkie te funkcje wydają się niezwykle ważne. Poprawne odczytanie znaku, „[...] w odniesieniu do danej społeczności i na danym etapie historii”, umożliwia zrozumienie intencji wystawcy dokumentu oraz rozszyfrowanie komunikatu przez odbiorcę²⁶. Treści zawarte na pieczęciach parafialnych musiały być znane obu stronom, co zapewniało ich długoletnie używanie w praktyce kancelaryjnej. Niestety dynamicznie zmieniający się charakter znaków nastręcza niekiedy trudności interpretacyjnych, zwłaszcza jeżeli spojrzymy na ich war-

desygнатem) i pragmatyczne (relacja między znakiem a jego użytkownikiem) – J. Pelc, *Wstęp do semiotyki*, Warszawa 1982, s. 227–302.

²¹ Zastanawiają zatem przypadki, w których odstąpiono o tych nieformalnych reguł. Mogło to wynikać ze słabej tradycji religijnej niektórych parafii czy częstych zmian kolejności wezwań w *patrociniach* złożonych, na przykład podczas opisu kościołów w trakcie wizytacji biskupich lub konsekracji nowych obiektów po klęskach żywiołowych – M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 142, 144.

²² M. Wallis, *Sztuki i znaki – Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983, s. 31.

²³ Zaliczamy do nich wszystkie znaki rozpoznawcze, własnościowe, osobowe czy prawne – zob. Z. Piech, *Znak jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 2, red. J. Staszewski, Gdańsk–Toruń 1995, s. 256.

²⁴ Nie oznacza to jednak, że wszystkie znaki ikoniczne są ubogie w swej treści. Obok takowych (zwanych potocznie „schematami”) Wallis wymienia „pleromaty”: znaki bogate w szczegóły o wielu poziomach znaczeń – zob. M. Wallis, op. cit., s. 41–43.

²⁵ Podczas gdy znaki ikoniczne spełniają tylko dwie pierwsze funkcje: reprezentatywną i komunikatywną – ibidem, s. 33–34, 37–38.

²⁶ M. Pastoreau, *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006, s. 28.

stwę symboliczną²⁷. Samo powstawanie symbolu jest stopniowe i zaczyna się od wyrwania przedmiotu z naturalnego kontekstu. Później dochodzi do połączenia go z innymi znakami ikonicznymi, dzięki czemu tworzy się znacząca całość²⁸. Nie traci on bynajmniej swojej funkcji znaczeniowej, lecz nawet zyskuje funkcję ewokowania głębszych, ponadczasowych treści²⁹. Ponadto, dzięki asocjacom kulturowym wskazuje na pozycję społeczną i aspiracje użytkowników oraz przekazuje bezcenne informacje o właścicielu przedmiotu³⁰. Wspomniane problemy w interpretacji może sprawiać jedynie fakt, że między symbolem a jego desygnatem zachodzi bardzo słaba więź, na zasadzie metafory czy metonimii, łatwa do przeoczenia i nie zawsze zrozumiała dla odbiorców³¹.

STRUKTURA FORMALNA I DATAcja TŁOKA PIECZĘTNEGO Z DAWNEGO KOŚCIOŁA PW. ŚW. KATARZYNy ALEKSANDRYJSKIEJ W KRZESZOWIE

Badania nad sfragistyką parafialną określa dziś zakres bazy źródłowej. W większości są to dokumenty XIX-wieczne o charakterze zarówno czasowym (korespondencja z konsystorzem biskupim, wikariuszem generalnym diecezji czy urzędami oficjalatu), jak i wieczystym (księgi metrykalne)³². Pieczęcie odcisnięte na nich bez cienia wątpliwości wskazują na kościół parafialny jako dysponenta tłoka. Obok zazwyczaj pojawia się podpis proboszcza wraz z datą sporządzenia dokumentu³³.

---

²⁷ Gdzie symbol jest definiowany przez Mieczysława Wallisa jako „przedmiot spostrzegany zmysłowo, istniejący w przyrodzie albo wytworzony lub używany przez człowieka i mający zdolność wywoływania w odbiorcy myśli o przedmiocie innym niż on sam, [...] na podstawie pewnej analogii między nim a tamtym przedmiotem, analogii dalekiej i trudno uchwytnej” – M. Wallis, op. cit., s. 56.

²⁸ S. Wysłouch, *Znak ikoniczny jako symbol*, [w:] *Posługiwanie się znakami*, red. S. Żółkiewski, M. Hopfinger, Wrocław 1991, s. 132.

²⁹ Należy pamiętać o zasadzie, że każdy symbol jest znakiem, ale nie każdy znak jest symbolem – Z. Piech, op. cit., s. 257.

³⁰ Ibidem.

³¹ J. Pelc, op. cit., s. 169–170.

³² W Krzeszowie zachowała się bardzo bogata dokumentacja kancelaryjna z okresu przynależności parafii do diecezji tarnowskiej (od 1782 roku) i krakowskiej (od 1880 roku). Niestety zły stan zachowania i ogrom materiału archiwalnego spowodował, że niniejszy tekst oparłem w dużej mierze na zasobach Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

³³ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKKM), APA 166 Krzeszów, korespondencja z Konsystorzem Biskupim w Krakowie, lata 1882–1892.

Jak już wcześniej wspomniałem, forma i treść pieczęci parafialnych zależała w dużej mierze od inwencji proboszczów, umiejętności grawerów oraz konwencji właściwej tego typu zabytkom. Plebani mieli w zasadzie pełną decyzyjność w tej materii, ograniczoną jedynie wzorcami ikonograficznymi lub zaleceniami zwierzchników czy fundatorów świątyń³⁴. Ponieważ najczęściej na pieczęciach parafialnych umieszczano postać patrona lokalnej społeczności, wybór motywu determinowało *patrocinium* kościoła lub szczególny kult świętych w danym miejscu. Z kolei od grawera zależało, aby komunikat zawarty w przedstawieniu był jednoznacznie czytelny i bez żadnych wątpliwości określał właściciela. W przypadku Krzeszowa zachował się typariusz pieczętny ze starego kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej (Ryc. 1)³⁵. Jest to metalowy tłok z wywiniętą krawędzią i pierścieniem u nasady, owalny, o wymiarach 47×40 mm. Łącznie z cylindrycznym, drewnianym uchwytem, wciętym w połowie wysokości i płasko zakończonym, mierzy 103 mm. Tłok pieczętny, przechowywany wtórnie w metalowym pudełku przeznaczonym na późniejszy, tuszowy stempel parafialny (Ryc. 2), przetrwał do dnia dzisiejszego w stanie dobrym (widoczne jedynie nieznaczne ubytki i zaciemnienia drewna). Jego matrycę zdobi ryta legenda otokowa o treści: SIGILLUM · ECCLESIAE · KRZESZOW, rozpoczynająca się nie jak zazwyczaj w górnej części, lecz na wysokości „godziny dziewiątej”. Oddzielona została imitacją splecionego sznurka od wyobrażenia św. Katarzyny Aleksandryjskiej, patronki miejscowej świątyni. Pochodząca z królewskiego rodu panującego w Egipcie gorliwa chrześcijanka w obliczu prześladowań nie wyrzekła się wiary, za co poddano ją torturom, a następnie ścięto z rozkazu cesarza rzymskiego Maksencjusza w 305 roku³⁶. Świętą przedstawiono tutaj zgodnie z obowiązującym typem ikonograficznym, w postawie stojącej, ubraną w długą suknię i obszerny płaszcz, spięty na piersi okrągłą zaponą³⁷. Jej głowę, ujętą w promienisty nimb, zdobi korona, szyję zdobi podwójnie skręcony łańcuch z pereł. W prawej ręce trzyma miecz skierowany sztychem w dół, a w lewej gałązkę palmową uniesioną do góry. Stopy wspiera na kole egzekucyjnym, które przypomina o jej męczeńskiej śmierci, podobnie jak dwa drzewa granatowca ustawione po bokach (Ryc. 3)³⁸.

³⁴ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 124–125.

³⁵ Materiał fotograficzny prezentuję dzięki uprzejmości dra Józefa Skrabskiego, kierownika grantu naukowego pt. *Rzemiosło artystyczne w kościołach Archidiecezji Krakowskiej* (nr 11H 12 0116 81), dzięki któremu udało mi się dotrzeć do omawianego poniżej typariusza pieczętnego.

³⁶ J. Zbiciak, *Katarzyna Aleksandryjska. I. Życie*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, T. VIII, Lublin 2000, s. 986. Tam też dalsza literatura.

³⁷ M. Jacniacka, *Katarzyna Aleksandryjska. V. Ikonografia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, op. cit., s. 987.

³⁸ „Owoc granatu [...] symbolizował przede wszystkim [...] mękę Pańską, a także męczenników, którzy wyzbywali się wad i grzechów krwawych [...]. Moc bowiem

Odciski wykonane za pomocą krzeszowskiego tłoka znajdziemy w kopiach akt metrykalnych, przesłanych do Kurii Krakowskiej po odnowieniu diecezji w 1880 roku³⁹. Łącznie są to trzydzieści dwa odciski z lat 1880–1889 (po dwa naście przy kopiach metryk chrztów i ślubów oraz osiem przy kopii metryk zgonów)⁴⁰. Umieszczano je na stronie głównej bądź odwrocie ostatniej karty, tuż pod informacją o sporządzonej kopii dokumentu i podpisem proboszcza oraz dziekana. Niestety stan zachowania odcisków nie jest zadowalający – stosowany czerwony lub bordowy lak wykruszył się na przestrzeni lat, a próby odcisnięcia typariusza w atramencie (sic!) spowodowały niepełne przeniesienie przedstawienia z jego awersu na dokument (Ryc. 4). Jednak przede wszystkim określenia wymaga datacja pieczęci. Najwcześniej odciski pojawiają się w 1880 roku, czyli w momencie reaktywacji parafii w Krzeszowie po 245 latach filialnej zależności od fary w Suchej Beskidzkiej⁴¹. Nie wydaje się zatem, żeby niniejszy tłok został sporządzony właśnie z tej okazji. Zakładając, że musiało to być niezwykle ważne wydarzenie dla całej lokalnej społeczności, proboszcz zdecydowałby się raczej na zamówienie nowego typariusza, podkreślającego zmieniony stan rzeczy. Takowy rzeczywiście powstał i był używany dopiero od 1891 roku⁴². Jest to owalny stempel tuszowy, o wymiarach 35×31 mm, z legendą rozpoczynającą się w okolicach „godziny siódmej” o treści: SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS in KRZESZÓW S(anc)T(a) CATHERINA V(irgina) M(artyr). W polu znalazło się skonwencjonalizowane przedstawienie św. Katarzyny do pasa, ubranej w suknię i koronę, z nimbem wokół głowy, palmą męczeństwa w dłoni i kołem do łamania w oddali (Ryc. 5). Tymczasem legenda otokowa w interesującym nas tłoku nie zawiera charakterystycznego wyrażenia *parochialis*, a przedstawienie wryte na jego matrycy jest nieco uproszczone,

i czerwień granatu wskazuje na cierpliwość podczas cierpienia” – S. Kobielus, *Florarium christianum, Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006, s. 81.

³⁹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 173.

⁴⁰ AKKM, *Kopie metryk parafii Krzeszów, 1880–1889*.

⁴¹ AKKM, APA 166 Krzeszów, *Akt fundacji*, 1880 r. Pierwotnie świątynia w Krzeszowie (do 1772 roku) administracyjnie podlegała dziekanowi zatorskiemu. Po rozbiorach Rzeczypospolitej i powołaniu diecezji tarnowskiej w 1786 roku, zgodnie z reorganizacją terytorialno-kościelną Galicji, parafia w Suchej wraz z Krzeszowem trafiły do Cyркуłu Myślenice (później Wadowice) i dekanatu Żywiec. W 1843 roku kolejna reorganizacja objęła dekanaty, co spowodowało przeniesienie probostwa w Suchej do nowo utworzonego dekanatu makowskiego – B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 13, 63, 106, 552–553.

⁴² AKKM, IPK. A. 105, *Kopia Odpisu inwentarza nowoutworzonego rzym. – kat. Probostwa w Krzeszowie w powiecie Żywieckim [...]*, odcisk z 8 lipca 1891.

stylowo odpowiadające produkcji z drugiej połowy XVIII wieku⁴³. Niestety nie znamy odcisków z tego okresu. Kwerenda w parafii oraz w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie wskazuje, że świątynia w Krzeszowie używała pieczęci dopiero od 1845 roku, po włączeniu do dekanatu makowskiego⁴⁴. Świadczą o tym liczne odciski lakowe, papierowe i tuszowe, wykonane za pomocą jednego typariusza (Ryc. 6, 7). Owalne pieczęcie o wymiarach 35×30 mm zawierają w polu wyobrażenie stojącej św. Katarzyny z koroną na głowie. Ubrana w długą suknię i rozwiany płaszcz, w prawej dłoni trzyma palmę męczeństwa, a w lewej bicz z żył wołowych, którym miano ją smagać podczas tortur. W tle możemy dostrzec fragment koła egzekucyjnego, a po obu stronach przedstawienia podzieloną datę 18 (po prawej) i 45 (po lewej) wraz na napisem objaśniającym poniżej. W takiej sytuacji pełna legenda otokowa brzmi: SIGILLVM ECCLESIAE KRZESZOVIENSIS DIECESIS TARNOV(iensis) S(ancta) CATHERINA V(irgina) M(artyr)⁴⁵. Jak mogliśmy zaobserwować, pieczęcie te pojawiają się w kopiach ksiąg metrykalnych razem z odciskiem omawianego tutaj tłoka i niekiedy pieczęcią dekanatu makowskiego (Ryc. 8). Z prawnego punktu widzenia posługiwanie się nieaktualnym typariuszem w obliczu nowej sytuacji administracyjnej parafii powinno skutkować nieważnością dokumentu. Wiemy jednak, że zasady te nie były do końca przestrzegane w praktyce kancelaryjnej kościołów parafialnych⁴⁶. Użycie tłoka mogło wynikać z ergonomii pracy i względów czysto praktycznych. Po reaktywacji diecezji krakowskiej i zerwaniu zależności łączącej świątynię w Krzeszowie z farą w Suchej Beskidzkiej proboszcz zapewne świadomie użył obu pieczęci. Jednej, z datą 1845, z racji nieposiadania jeszcze nowego typariusza oraz faktu, że odcisk ten był czytelny dla szerokiej rzeszy odbiorców. Drugiej natomiast, jeżeli przyjmiemy założenie, że rzeczywiście pochodzi z drugiej połowy XVIII wieku, dla podkreślenia dawnych, przedrozbiorowych związków kościoła w Krzeszowie z odrodzonym biskupstwem w Krakowie.

⁴³ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 141.

⁴⁴ Patrz przyp. 41.

⁴⁵ AKKM, APA 166 Krzeszów, korespondencja z Konsystorzem Biskupim w Krakowie, 1878–1892.

⁴⁶ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe...*, op. cit., s. 142.

Ryc. 1. Tłok pieczętny z dawnego kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie, widok ogólny (fot. A. Karpacz)

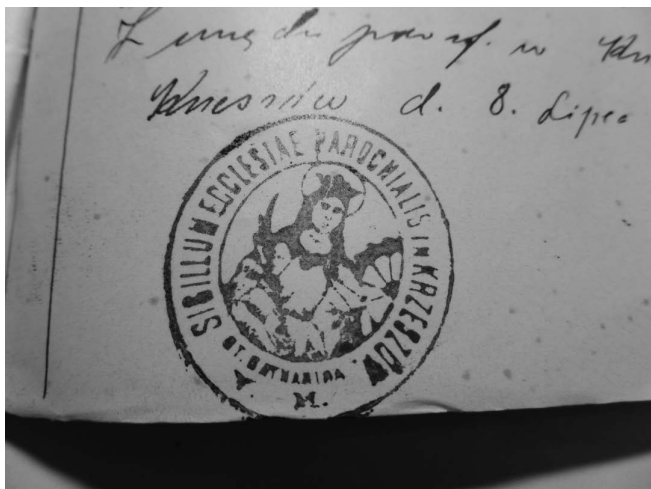
Ryc. 2. Pudełko na stempel tuszowy z dawnego kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie (fot. A. Karpacz)

Ryc. 3. Awers tłoka pieczętnego z dawnego kościoła
pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie (fot. A. Karpacz)

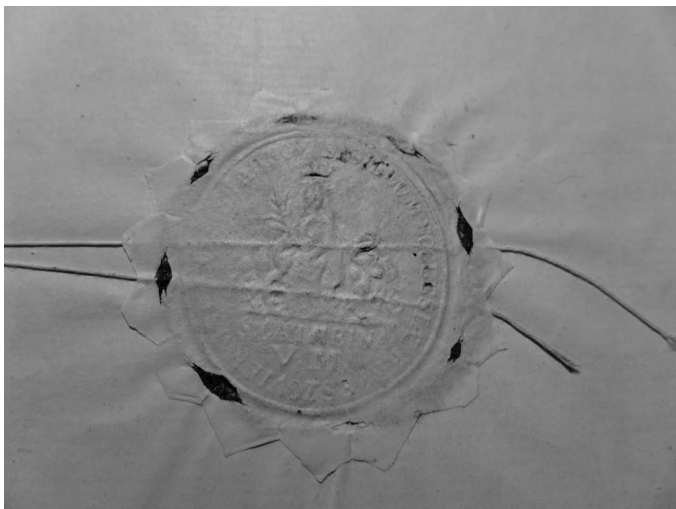
Ryc. 4. Odcisk pieczęci w bordowym laku, dawny kościół pw. św. Katarzyny
Aleksandryjskiej w Krzeszowie, AKKM, *Copiae Copulatorum Parochiae*
Krzeszów, 12 stycznia 1886 (fot. A. Karpacz)

Ryc. 5. Odcisk stempla tuszowego z dawnego kościoła pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie, AKKM, IPK. A. 105, *Kopia Odpisu inwentarza nowoutworzonego rzym. – kat. Probostwa w Krzeszowie w powiecie Żywieckim [...]*, odcisk z 8 Lipca 1891 (fot. A. Karpacz)

Ryc. 6. Odcisk pieczęci w bordowym laku, dawny kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie, AKKM, APA 166 Krzeszów, *Korespondencja z Konsystorzem Biskupim w Tarnowie*, 12 marca 1879 r.6 (fot. A. Karpacz)

Ryc. 7. Odcisk pieczęci na podkładce papierowej, dawny kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie, AKKM, APA 166 Krzeszów, Korespondencja z Wysokim C. K. Namiestnictwem we Lwowie, 19 luty 1878 r. (fot. A. Karpacz)

Ryc. 8. Odcisk pieczęci w bordowym laku i granatowym tuszu, dawny kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie oraz odcisk pieczęci dekanatu makowskiego w czarnym tuszu, AKKM, Copiae Natorum Parochiae Krzeszów, 29 stycznia 1889 r. (fot. A. Karpacz)

Ryc. 9. Obraz *Mistyczne Zaślubiny św. Katarzyny*, olej na płótnie, 1663 r.,
dawny kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Krzeszowie
(fot. R. Nestorow)

Ryc. 10. Świątynia pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy
w Krzeszowie, 1903 r., widok od pd. – zach. (fot. R. Nestorow)

Ryc. 11. Kopia ikony Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w ołtarzu głównym w świątyni pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Krzeszowie, po 1903 r. (fot. T. Śliwiński)

IKONOGRAFIA ŚW. KATARZYNY ALEKSANDRYJSKIEJ W PRZESTRZENI KOŚCIELNEJ NA PRZYKŁADZIE KRZESZOWA

Wezwania większości obiektów sakralnych w dużej mierze determinowały ich ikonografię, zarówno w zakresie małej architektury, jak i rzeźby, malarstwa czy rzemiosła artystycznego. Nie inaczej było w przypadku Krzeszowa, gdzie parafia istniała przed 1355 rokiem⁴⁷. Wizytacja kanonicza z polecenia biskupa krakowskiego kardynała Jerzego Radziwiłła z 1598 roku podaje, że we wsi stoi niekonsekwentny, drewniany kościół pw. św. Katarzyny, wybudowany w miejscu starego⁴⁸. Kolejne wizytacje z lat 1602 i 1610 odnotowują zły stan świątyni i braki w posłudze kapłańskiej, co musiało wpłynąć na decyzję o budowie nowego obiektu⁴⁹. Prace rozpoczęte w 1614 roku z inicjatywy Piotra Komorowskiego, starosty oświęcimskiego, hrabiego na Liptowie i Orawie oraz właściciela tak zwanego państwa suskiego⁵⁰, zakończono rok później dzięki pomocy miejscowych cieśli – niejakiem Babickiego i Gratiasa⁵¹. Niestety konsekracja nowo ufundowanego kościoła w Suchej położyła kres działalności parafii w Krzeszowie, którą zredukowano do funkcji świątyni filialnej, zarządzanej od 1635 roku przez sprowadzonych z Kazimierza pod Krakowem Kanoników Regularnych⁵². Z inicjatywy proboszcza suskiego Stefana Ranatowicza⁵³ i administratora krzeszowskiego Kazimierza Konrada w 1653 roku erygowano Bractwo św. Anny⁵⁴.

⁴⁷ *Monumenta Poloniae Vaticana*, T. II, *Acta Camerae Apostolicae*, Vol. 2, 1344–1374, red. J. Prańnik, Cracoviae 1913, p. 273. Por. W. Bukowski, *Krzeszów*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, red. W. Bukowski, cz. 3, z. 2, Wrocław 1997, s. 228–229.

⁴⁸ [...] *Eccl(es)ia Paro(chia)lis lignea tituli s(an)ctae Catherinae non consecrata in loco antiquae consecratae aedificata*. – AKKM, A. V. Cap. 17, k. 173.

⁴⁹ *Eiusdem Eccl(es)iae nulla data eo quod nec preaesbiter nec cantor, quentus(?) est, neq(ue) ullus vitricus sed inventario in templo reperto descripta haec sunt [...]* – AKKM, A. V. Cap. 20, s. 159; [...] *Tectum Templi ossory Septoru(m) cimoetery no(n) bonu(m)*. – AKKM, A. V. Cap. 28, k. 151.

⁵⁰ Zob. A. Przyboś, *Komorowski Piotr z Komorowa h. Korczak (1580–1640)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967–1968, s. 430.

⁵¹ A. Komonicki, *Chronografia albo Dziejopis Żywiecki*, Żywiec 1987, s. 599.

⁵² Ibidem, s. 600.

⁵³ Zob. K. Łatak, *Ksiądz Stefan Ranatowicz CRL (1617–1694): barokowy kronikarz i pisarz klasztorny*, Kraków 2010.

⁵⁴ Po którym zachowała się *in situ* niezwykle cenna księga bracka ze spisem członków i kilkanaście iluminowanymi kartami, z których pierwsza zawiera tytuł o treści: ALBVM | CONFRA | TERNITATIS | Sanctae Annae | In Ecclesia Paroch(ia)li(s) | Canonicorum Regulari(s) | In villa Krzeszow | Anno Domini 1653 | Die 5 Nouebris fundata.

Nie sposób określić, jak mógł wyglądać interesujący nas obiekt. Jerzy Szablowski w wydany tuż po II wojnie światowej inwentarzu zabytków powiatu żywieckiego pisał, że wzniesiony w 1615 roku, a rozbudowany w trzeciej ćwierci XVII wieku drewniany kościół pw. św. Katarzyny w Krzeszowie od zachodu posiadał wieżę z izbicą i otwarte soboty dookoła⁵⁵. Podobne informacje podaje inwentarz świątyni spisany w 1752 roku⁵⁶. Marian Kornecki, analizując sakralne budownictwo drewniane z terenu Małopolski, zauważył, że na początku XVII wieku budowano niewiele, a jeżeli już, to na tradycyjnym, dwuczłonowym założeniu (z podłużną, prostokątną nawą i trójbocznie zamkniętym prezbiterium), z zakrystią od północy oraz otworami wejściowymi od zachodu i południa⁵⁷. Przeobrażeniom uległy płaskie stropy z zaskrzynieniami, powoli ustępując miejsca sklepieniom pozornym w dwóch wariantach⁵⁸. Kalenicę dachu dla całej świątyni nadal wyznaczała wspólna więźba dachowa w typie storczykowym⁵⁹. Zdawać się może, że osobnymi konstrukcjami były dzwonnice, wznoszone pierwotnie przed zachodnim wejściem do kościołów, lecz później łączone z bryłą obiektów poprzez kruchty w przyziemiu. Dominującym typem stała się wieża na rzucie kwadratu, o pochyłych bokach z nadwieszoną izbicą⁶⁰. Natomiast nowatorskim elementem, wzbogacającym drewniane świątynie z terenu Małopolski, były podcienia zwane „sobotami”, obejmujące dookoła korpus, prezbiterium oraz niekiedy wieżę budowli. Ich funkcja nie jest do końca znana, ale najprawdopodobniej służyły za schronienie dla wiernych podczas nabożeństw odprawianych na zewnątrz świątyni. Kornecki datuje popularność „sobótek” w zasadzie na cały wiek XVII, z naciskiem na drugą połowę tegoż stulecia⁶¹. Zastanawiające jest jednak, do czego miałyby

---

⁵⁵ *Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny. III. Powiat żywiecki, województwo krakowskie*, oprac. J. Szablowski, Warszawa 1948, s. 58.

⁵⁶ „Kościół cały drewniany, gontami pokryty na fundamencie kamiennym, przy którym versus occidentem od wielkich drzwi przybudowana dzwonnica i spojona z Kościołem, około kościoła krudżganki pod dachem dla processyi podczas deszcza” – AKKM, IPK. A. 106, *Documenta Ecclesiae (nunc) filialis autem [...] Krzeszow ad Sucha [...], Inventarium Ecclesiae Parochialis Krzeszoviensis sub Titulo Sanctae Catherinae Virginis et Martyris [...]*, s. 1.

⁵⁷ M. Kornecki, *Kościoły drewniane w Małopolsce. Zagadnienia uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Kraków 1999, s. 102–103.

⁵⁸ W pierwszym sklepienie zawieszono między zaskrzynieniami. W drugim zaś sklepienie zawarte między płaskimi odcinkami stropowymi podciągnięto do góry, zyskując dzięki temu dodatkową przestrzeń w partii poddasza – ibidem, s. 104.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, s. 106.

⁶¹ Ibidem, s. 109.

się odnosić wzmiankowana rozbudowa kościoła krzeszowskiego z okresu 1650–1675. Na pewno nie mogła dotyczyć dzwonnicy i „sobótek”, gdyż te wymienia już inwentarz z 1644 roku⁶². Informacja o ponownej konsekracji świątyni przez biskupa Mikołaja Oborskiego w 1668 roku pozwala przypuszczać, że jej powodem musiały być jakieś zniszczenia i desakralizacja poprzedniego obiektu⁶³.

Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej rozwijał się w Polsce już od końca XII wieku, o czym mogą świadczyć fundacje kościołów w Niemczy, Służewie czy Gdańsku oraz ołtarzy noszących wezwanie świętej w Trzemesznie i Płocku⁶⁴. Jego propagatorami byli w dużej mierze kolonizatorzy niemieccy i zakonnicy, osiedlający się w nowo lokowanych wsiach, miastach i zgromadzeniach zakonnych⁶⁵. W Małopolsce, pomimo dość późnej recepcji kultu świętej w połowie XIV stulecia, jej *patrocinium* zdobyło niemałą popularność, plasując się pod koniec XVI wieku na ósmym miejscu z liczbą trzydziestu siedmiu wezwań⁶⁶. Do najstarszych obiektów dedykowanych św. Katarzynie możemy zaliczyć fundacje książęcych kaplic grodowych w Połańcu i Żmigrodzie Starym (koniec XII wieku) oraz w Spytkowicach i Przemykowie (XIII wiek). Stanowiły one zaczątek kultu świętej, który później stopniowo rozpowszechniali koronowani władcy czy rycerstwo⁶⁷.

⁶² „Dzwonica przy tymże kościele gontami obita i zwierzczem, na ktorey są dwa dzwony niewielkie, krucgunki około koszczoła zwierzcz i pobok obite”. – AKKM, APA 166 Krzeszów, *Memorabilia Ecclesiae Krzeszoviensis et Sucha ab anno 1624 usque 1813*, Thom I, *Compendium Fundationis ac Dedicationis Ecclesiae parochialis Krzeszoviensis* [...], s. 1, 1v.

⁶³ AKKM, IPK. A. 106, *Documenta Ecclesiae...*, s. 2.

⁶⁴ P. Pieńkowska-Wiederkehr, *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych*, [w:] *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, red. R. Michałowski, „Fasciculi Historici Novi”, t. 11, Warszawa 2011, s. 164.

⁶⁵ Ibidem, s. 172–175.

⁶⁶ *Ex aequo* ze św. Stanisławem B. M., z którym często tworzyli podwójne wezwanie, a tuż za *patrociniami* maryjnymi (121), św. Mikołajem (74), Wszystkimi Świętymi (58), św. Janem Chrzcicielem (52) św. Marcinem (40) i św. Bartłomiejem (38) – zob. D. Szymański, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 41, 1993, z. 2, s. 103.

⁶⁷ Przykładem mogą być fundacje świątyń przez króla Kazimierza Wielkiego w Nowym Targu (1346 r.) i na Kazimierzu (1363 r.) oraz uposażenia rodziny Melsztyńskich w Katedrze Wawelskiej, kościele pw. Trójcy Świętej w Krakowie i majątku rodowym w Piasku Wielkim – zob. P. Kołpak, *Recepcja i rozwój kultu św. Katarzyny aleksandryjskiej w średniowiecznej diecezji krakowskiej w świetle analizy patrocinów*, [w:] *Problem pogranicza w średniowieczu*, red. M. Jędrzejek, Kraków 2013, s. 9–24.

Wezwanie św. Katarzyny w Krzeszowie musiało przełożyć się na wystrój świątyni⁶⁸. Inwentarz, spisany dwadzieścia lat po konsekracji obiektu w 1624 roku przez biskupa pomocniczego Tomasza Oborskiego, podaje, że w ołtarzu głównym zawieszono „[...] S(więtej) Katarzyny obraz osobny robotą snyczerską pięknie robiony, malowany i złoczony”⁶⁹. Potwierdza to kolejny spis wyposażenia kościelnego z 1723 roku⁷⁰, ale już wspomniany wcześniej inwentarz z 1752 roku wymienia inny obraz „[...] S(więtej) Katarzyny z Najswiętszą Panną i P(anem) Jezusem Malenkim, na których osobach sukienki drewniane sniczerską robotą srebrne złociste z lilią, takąż S(więta) Katarzyna”⁷¹ (Ryc. 9). Ponadto znalazła się w nim informacja o malarskiej dekoracji stropu w nawie ze scenami z życia św. Katarzyny, wskazując tym samym na konkretne rozwiązanie konstrukcyjne budowli⁷².

Powyższe elementy wyposażenia przetrwały z pewnymi zmianami do 30 lipca 1905 roku⁷³, kiedy zburzono stary kościół. Urzędujący od sześciu lat proboszcz krzeszowski, ks. Michał Bochenek, niemal od razu po objęciu funkcji plebana w 1899 roku zdecydował o budowie nowego obiektu, gdyż poprzedni był w „strasznie złym stanie”⁷⁴. Nadzór nad pracami powierzono mistrzowi Karolowi Kornowi z Bielska, który już na początku listopada 1901 roku postawił nowe mury świątyni. W lipcu następnego roku ukończył wznoszenie wieży, a pod koniec września przesklepił obiekt i pokrył go ceglaną

⁶⁸ Badanie *patrociniiów* ma duże znaczenie dla odtworzenia prądów ideowych, mentalności religijnej, kultów świętych czy treści dzieł sztuki nie tylko takich jak obrazy, rzeźby, ale też prezentowane tutaj pieczęcie – zob. A. Gieysztor, J. Szymański, *Patrocinia*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, red. G. Labuda i Z. Stieber, t. 4, cz. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 44.

⁶⁹ AKKM, APA 166 Krzeszów, *Memorabilia Ecclesiae Krzeszoviensis...*, op. cit., s. 1, 1 v.

⁷⁰ „*Altare Maius Ad Orientem. Consecratum in honorem S(anctae) Patronae eiusdem Ecclesiae* [...] Ołtarz wielki Snyczerską robotą robiony malowany, y mieysczy złoczony per modernum possessorem sumptem własnym sprawiony” – ibidem.

⁷¹ AKKM, IPK. A. 106, *Documenta Ecclesiae...*, op. cit., s. 3.

⁷² „Kościół in majori Choro wszystkich malowany, Pod[...]bitka z tarcic, na której Historja S(anctae) Catherinae V(irginiae) M(artirae)” – AKKM, IPK. A. 106, *Documenta Ecclesiae...*, op. cit., s. 3.

⁷³ Z inwentarza nowo utworzonej parafii w Krzeszowie w 1880 roku dowiadujemy się o istnieniu dwóch obrazów z przedstawieniem św. Katarzyny – jednym na zasuwie ołtarza głównego i drugim w osobnym ołtarzu (sic!), dedykowanym świętej patronce kościoła, ulokowanym obok ołtarza bocznego pw. św. Anny – AKKM, IPK. A. 105, *Kopia Odpisu inwentarza...*, op. cit., s. 2–3.

⁷⁴ Kancelaria parafialna w Krzeszowie, *Kronika parafii Krzeszów*, Rok Pański 1899, b.n.

dachówką⁷⁵. Powstała tym samym neogotycka świątynia w typie bazyliki, z czteroprzęsłowym korpusem z wyraźnym pseudotranseptem, jednoprzęsłowym prezbiterium zamkniętym trójbocznie z dodatkowymi aneksami oraz smukłą wieżą na rzucie kwadratu od strony fasady (Ryc. 10). Zmieniło się również *patrocinium* kościoła na Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Świątynię z minimalnym wyposażeniem (trzy ołtarze sprowadzone od Ferdinada Stuflessera z St. Ulrich-Gröden w Tyrolu i organy wykonane przez firmę Gebrüder Rieger w Karniowie) najpierw 21 czerwca 1903 roku poświęcił dziekan suski ks. Marcei Klimkiewicz, a następnie 31 sierpnia 1906 roku konsekrował sufragan krakowski ks. Anatol Nowak⁷⁶. Zdecydowano się na popularne wówczas wezwanie Matki Bożej Nieustającej Pomocy, której kult na ziemiach polskich od 1883 roku propagowali redemptoryści⁷⁷. Niedługo potem pojawiła się nowa pieczęć parafii, nawiązująca do *patrocinium* świątyni i kopii cudownej ikony, umieszczonej w ołtarzu głównym. Jest to owalny stempel tuszowy, o wymiarach 35×32 mm, z legendą: * SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS in KRZESZÓW * B(EATAE) V(IRGINIS) M(ARIAE) DE PERP(ETUUM) SCCURSU *. W polu znalazło się przedstawienie Maryi z Dzieciątkiem w typie Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, ze świętymi Archaniołami Michałem i Gabrielem po bokach (Ryc. 11)⁷⁸.

⁷⁵ Ibidem, R(ok) P(ański) 1901, 1902, b.n.

⁷⁶ Ibidem, R(ok) P(ański) 1903, Rok Pański 1906, b.n.

⁷⁷ Powyższy kult jest ściśle związany z cudowną ikoną Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, namalowaną według tradycji między X a XIII wiekiem w kręgu bizantyńsko-kreteńskim, a następnie czczoną w Rzymie od 1204 roku. Legenda głosi, że obraz wykradł z jednego z kościołów na Krecie (być może z sanktuarium maryjnego w Lassithi) wenecki kupiec, za co w drodze powrotnej spotkał go sztorm. Szczęśliwie ocalały, po przybyciu do Rzymu niespodziewanie zmarł, a jego przyjaciel ofiarował ikonę świątyni pw. św. Mateusza, pozostającej pod opieką Ojców Augustianów. Jednak analiza technologiczna datuje obraz na XIV/XV wiek, a stylistyczna na wiek XVIII, co wskazuje na późniejsze przemalowania bądź kopię sporządzoną na drugiej stronie tej samej deski. Z kolei źródła historyczne poświadczają pojawienie się ikony w ww. kościele nie wcześniej niż w roku 1499. Niemniej po wkroczeniu wojsk francuskich do Rzymu w 1798 roku i zniszczeniu świątyni augustianów mnisi przenieśli się do kompleksu przy kościele Santa Maria in Posterula. W 1855 roku na dawnych terenach konwentu pw. św. Mateusza Ojcowie Redemptoryści wybudowali swój kościół klasztorny pw. św. Alfonsa Marii Liguoriego. Zapomniany obraz odnalazł w 1862 roku w kaplicy przy Santa Maria in Posterula młody zakonnik M. Marchi, a już w 1867 roku koronował go papież Pius IX. Od tej pory słynąca z łask ikona znajduje się w świątyni Ojców Redemptorystów w Rzymie i jest kopiowana na całym świecie – zob. T. Majczyńska, *Ikona Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Radzynie Podlaskiej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 3 (2005), s. 170–176.

⁷⁸ AKKM, APA 166 Krzeszów, Korespondencja z Konsystorzem Biskupim w Krakowie, 3 listopada 1915 r.

ZAKOŃCZENIE

Polska sfragistyka parafialna potrzebuje dalszych badań. Przedstawione we wstępie publikacje jedynie sygnalizują tę problematykę. Jak pokazują powyższe rozważania, dotyczące pieczęci krzeszowskiej parafii, jest to tematyka niezwykle bogata w różnego rodzaju treści, a jednocześnie trudno uchwytana, głównie z racji rozproszenia bazy źródłowej⁷⁹. Ponadto, częste nieprzestrzeganie przez proboszczów zaleceń ustawodawstwa kościelnego w kwestii prowadzenia kancelarii parafialnych i ulotny charakter opieczętowanego materiału archiwalnego stanowią dodatkowy problem. Szczęśliwie wiele odcisków przetrwało do naszych czasów, a niekiedy – jak w przypadku świątyni w Krzeszowie – zachował się sam typariusz. Niestety, brak pełnej kwerendy archiwalnej nie pozwala nam ostatecznie określić czasu powstania interesującego nas typariusza. Założenie, że został wykonany w drugiej połowie XVIII wieku, jest tylko przypuszczeniem, podpartym głównie wynikami kwerendy w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie⁸⁰. Na szczęście analiza zawartej na nim legendy otokowej dostarcza nam cennego komunikatu o dysponencie pieczęci, uzupełnianego przez bodaj najważniejszy element całej misternie wykonanej konstrukcji, jakim jest wyobrażenie osadzone w centralnym polu tłoka. Przedstawienie to stanowi główny nośnik treści ideowych znaku, który zgodnie z jego semiotyczną definicją możemy odczytywać w kategorii symbolu, ewokującego metafizyczne treści. Wykorzystany tutaj typ ikonograficzny św. Katarzyny Aleksandryjskiej bez cienia wątpliwości nawiązuje do wezwania starego, drewnianego kościoła w Krzeszowie, co z kolei przełożyło się na jego wystrój i wyposażenie, utracone w dużej mierze na początku XX wieku.

---

⁷⁹ Bądź nadmiaru materiału archiwalnego, co mimo iż brzmi absurdalnie, stanowi poważny problem w badaniu sfragistyki parafialnej Krzeszowa. Zachowana, głównie XIX-wieczna produkcja kancelaryjna przechowywana jest w fatalnych warunkach, przez co jej stan jest poważnie zagrożony. Niewątpliwie analiza zgromadzonych archiwaliów rzuciłaby inne światło na poruszane przeze mnie zagadnienie, ale wymagałoby to długiej pracy *in situ*, na co ze względu na wiele innych obowiązków nie mogłem sobie pozwolić.

⁸⁰ Mam nadzieję, że kolejne badania pozwolą ustalić więcej w pobieżnie nakreślonej przeze mnie problematyce pieczęci parafialnych.

RELATIONS BETWEEN THE SEAL MATRIX FROM THE FORMER ST. CATHERINE CHURCH IN KRZESZOW AND THE RURAL TEMPLE INTERIOR

ABSTRACT

The article focuses on the seal matrix from the former St. Catherine church in Krzeszow, which was probably made in the second half of the 18th century. Its surface is carved with the depiction of St. Catherine. The author of the article deals with the seal's depiction in the semiotic way (made by this matrix and the two more) and seeks for the connections between them and the church patronage and the saint patron iconography.

KEYWORDS

Krzeszow, church, temple, St. Catherine, parish, preacher, seal, matrix, sigillography, depiction, symbol, sign, legend, *patrocinium*, semiotics

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

1. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Acta Visitationis Capitulis Dioecesis Cracoviensis*, syg.17, 20, 28.
2. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, APA 166 Krzeszów, *Akt fundacji*, 1880 r.
3. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, APA 166 Krzeszów, korespondencja z Konsystorzem Biskupim w Krakowie, lata 1882–1892.
4. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, APA 166 Krzeszów, *Memorabilia Ecclesiae Krzeszoviensis et Sucha ab anno 1624 usque 1813*, Thom I, *Compendium Foundationis ac Dedicationis Ecclesiae parochialis Krzeszoviensis* [...].
5. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, IPK. A. 105, *Kopia Odpisu inwentarza nowoutworzonego rzym. – kat. Probostwa w Krzeszowie w powiecie Żywieckim* [...], 1891 r.
6. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, IPK. A. 106, *Documenta Ecclesiae (nunc) filialis autem* [...] *Krzeszow ad Sucha* [...], *Inventarium Ecclesiae Parochialis Krzeszoviensis sub Titulo Sanctae Catherinae Virginis et Martyris* [...].
7. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Kopie metryk parafii Krzeszów*, 1880–1889.
8. Kancelaria parafialna w Krzeszowie, *Kronika parafii Krzeszów*.
9. *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, Poznań 1877.
10. Komoniecki A., *Chronografia albo Dziejopis Żywiecki*, Żywiec 1987.
11. *Synody prowincjonalne oraz czynności Funkcjonaryuszów Apostolskich w Polsce do r. 1357*, red. T. Gromnicki, Kraków 1885.
12. *Monumenta Poloniae Vaticana*, T. II, *Acta Camerae Apostolicae*, Vol. 2, 1344–1374, red. J. Praśnik, Cracoviae 1913.

OPRACOWANIA

1. Adamczewski M., *Ikonografia pieczęci kościołów parafialnych dekanatu Szadkowskiego w wizytacjach kanonicznych z przełomu XVIII i XIX wieku*, „Biuletyn Szadkowski”, t. VI, 2006, s. 69–109.
2. Adamczewski M., *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej. Część I. Pieczęcie władz kościelnych do połowy XX wieku*, Łódź 2010.
3. Brykczyński A., *Podręcznik praktyczny ikonografii chrześcijańskiej*, Warszawa 1894.
4. Bukowski W., *Krzeszów*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, red. W. Bukowski, cz. 3, z. 2, Wrocław 1997, s. 228–229.
5. Bünz E., Kubin P., *Sigillum Petri plebani de Glathovia. Ein spätmittelalterliches Pfarresiegel aus Klattau (Böhmen)*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, Bd. 50, 2004, s. 35–45.
6. Bünz E., *Spätmittelalterliche Pfarrei und Pfarresiegel*, [w:] *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung im Mittelalter*, hrsg. v. G. Signori, Darmstadt 2007, s. 31–43.
7. Gigilewicz E., *Pieczęcie biskupów warmińskich jako źródło heraldyczne*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 73–87.
8. Gumowski M., *Sfragistyka polska. Pieczęcie kościelne*, [w:] *Sfragistyka*, oprac. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, Warszawa 1960, s. 217.
9. Hlebionek M., *Standardy międzynarodowe w archiwalnym opisie materiałów sfragistycznych. Przykład francuski i włoski*, [w:] *Toruńskie konfrontacje archiwalne*, T. III. *Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2013, s. 220–249.
10. Hlebionek M., *W połowie drogi do herbu. Ze studiów nad pieczęciami gmin wyznaniowych na przełomie XVIII i XIX w.*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 154–176.
11. Jacniacka M., *Katarzyna Aleksandryjska. V. Ikonografia*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, T. VIII, Lublin 2000, s. 987.
12. Józwiak P., *Pieczęcie biskupów wrocławskich do 1376 roku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo. Studia historyczno-prawne”, nr 264 (1999), s. 25–56.
13. Kaczmarczyk B., *Język polski w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI wieku*, Wrocław 2003.
14. Kałuski T., Matejko I., *Treści ideowe pieczęci parafii wiejskich na obszarze archidiekonatu głogowskiego (XVIII–XX w.)*, [w:] *Wiś w heraldyce i sfragistyce polskiej*, red. A. Gut i P. Gut, Warszawa 2012, s. 149–172.
15. Kobieliński S., *Florarium christianum, Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków 2006.
16. Kołpak P., *Recepcja i rozwój kultu św. Katarzyny aleksandryjskiej w średniowiecznej diecezji krakowskiej w świetle analizy patrocinii*, [w:] *Problem pogranicza w średniowieczu*, red. M. Jędrzejek, Kraków 2013, s. 9–24.
17. Kornecki M., *Kościoły drewniane w Małopolsce. Zagadnienia uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Kraków 1999.
18. Kumor B., *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985.

19. Kumor B., *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
20. Łatak K., *Ksiądz Stefan Ranatowicz CRL (1617–1694): barokowy kronikarz i pisarz klasztorny*, Kraków 2010.
21. Łatak K., *Średniowieczne pieczęcie klasztoru kanoników regularnych w Krakowie*, „Echa Przeszłości”, t. 3 (2002), s. 19–25.
22. Majczyna T., *Ikona Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Radzynie Podlaskim*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, 3 (2005), s. 170–176.
23. Obląk J., *Pieczęcie kancelarii biskupiej i kapitulnej na Warmii*, „Rocznik Olsztyński”, t. 2, 1959, s. 119–134.
24. Pakulski J., *Średniowieczne pieczęcie biskupów i kapituły włocławskiej oraz ich symbolika*, [w:] *Religijność na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w czasach staropolskich*, red. A. Mietz, Włocławek 2003, s. 70–77.
25. Pakulski J., *Średniowieczne pieczęcie pralatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 177–198.
26. Pastoreau M., *Średniowieczna gra symboli*, Warszawa 2006.
27. Pelc J., *Wstęp do semiotyki*, Warszawa 1982.
28. Piech Z., *Znak jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 2, red. J. Staszewski, Gdańsk–Toruń 1995, s. 245–258.
29. Pieńkowska-Wiederkehr P., *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych*, [w:] *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, „Fasciculi Historici Novi”, t. 11, red. R. Michałowski, Warszawa 2011, s. 149–374.
30. Pokora P., *Herby na pieczęciach episkopatu doby jagiellońskiej (do końca XV wieku)*, [w:] *Pieczęcie herbowe. Herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 109–190.
31. Przyboś A., *Komorowski Piotr z Komorowa h. Korczak (1580–1640)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 430.
13. Przybyłko M., *Urząd dziekana w rozwoju historycznym*, „Prawo Kanoniczne”, 3 (1960), s. 92–184.
32. Starnawska M., *Pieczęcie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 89–119.
14. Stróżyk P., *Herby na pieczęciach cysterskich – wybrane zagadnienia*, [w:] *Pieczęcie herbowe. Herby na pieczęciach*, red. W. Drelicharz, Z. Piech, Warszawa 2011, s. 191–216.
33. Stróżyk P., *Pieczęcie cysterskie z opactwa w Łeknie-Wągrowcu (cz. 1)*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Pałuk*, t. 4, red. M. A. Wyrwa, Poznań 2003, s. 179–202.
34. Szymański D., *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, 41, z. 2, 1993, s. 92–156.
35. Wallis M., *Sztuki i znaki – Pisma semiotyczne*, Warszawa 1983.

36. Wiszewski P., *Herb mało użyteczny. O słabości tradycji heraldycznej wybranych klasztorów żeńskich na Śląsku (XIII–I połowa XIX w.)*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 59–77.
37. Wiszewski P., *Średniowieczna śląska pieczęć klasztorna jako środek przekazu informacji (XIII–I połowa XVI w.)*, [w:] *Pieczęć w Polsce średniowiecznej i nowożytnej*, red. P. Dymmel, Lublin 1998, s. 11–29.
38. Wolnicki P., *Pieczęcie kancelarii kościelnych regionu radomszczańskiego w pierwszej połowie XIX stulecia*, „*Nasza Przeszłość*”, t. CVIII, 2007, s. 235–260.
39. Wójcik L., *Heraldyka klasztorów cysterskich na Śląsku*, [w:] *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywy badań*, red. K. Skupieński, A. Weiss, Warszawa 2004, s. 43–58.
40. Wójcik L., *Średniowieczne pieczęcie cystersów rudzkich*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy środkowej*, red. A. M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 405–415.
41. Wyczawski H. E., *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989.
42. Wysłouch S., *Znak ikoniczny jako symbol*, [w:] *Posługiwanie się znakami*, red. S. Żółkiewski, M. Hopfinger, Wrocław 1991, s. 128–135.
43. *Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny. III. Powiat żywiecki, województwo krakowskie*, oprac. J. Szablowski, Warszawa 1948.
44. Zbiciak J., *Katarzyna Aleksandryjska. I. Życie*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, T. VIII, Lublin 2000, s. 986.

